

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

УДК 37.011.33:372.3(477.82) “18/19”

БУБІН АЛЛА ОЛЕКСАНДРІВНА



**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ
СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА ВОЛИНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Івано-Франківськ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, м. Івано-Франківськ, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Лисенко Неллі Василівна,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
завідувач кафедри
теорії та методики дошкільної і корекційної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Дічек Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
завідувач відділу історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Пісоцька Леоніда Станіславівна,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
декан факультету дошкільної освіти.

Захист дисертації відбудеться “27” листопада 2015 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.051.01 у ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” за адресою: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка, 79, конференц-зала Будинку вчених.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” за адресою: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка, 79.

Автореферат розісланий “26” жовтня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради



Л. О. Мацук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах соціально-культурного відродження України розвиток дошкільного виховання як початкової ланки системи освіти набуває першочергової ваги. Запорукою успіху розбудови дошкільної освіти на сучасному етапі державотворення є творче осмислення кращих надбань минулого задля їх упровадження в педагогічну практику відповідно до вимог законів України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр., Базового компонента дошкільної освіти та інших нормативно-правових документів. Розв’язання окреслених завдань можливе за умови ґрунтовного вивчення традицій суспільного дошкільного виховання, найхарактерніших особливостей його розвитку та здобутків у різних етнорегіонах нашої держави.

Початкові спроби осягнення витоків суспільного дошкільного виховання на українських землях здійснено у перші десятиріччя ХХ ст. Вони представлені у науковому доробку А. Животка, С. Русової, С. Сірополка.

Проблеми розвитку теорії та практики дошкільного виховання кінця ХІХ – початку ХХ ст. проаналізовано в дисертаційних роботах дослідників С. Абрамсона, І. Адамак, Л. Батліної, З. Нагачевської, С. Попиченко, Г. Реґо. Зокрема, С. Абрамсон висвітлює досвід роботи кращих дитячих садків початку ХХ ст., наводить статистичні дані про діяльність громадсько-педагогічних товариств в Україні до 1917 р. У дослідженні Л. Батліної простежено становлення дошкільного виховання на українських землях у складі царської Росії до 1917 р., розкрито зміст діяльності Київського товариства народних дитячих садків, Одеського товариства сприяння дошкільному вихованню найбідніших дітей, особливості розвитку дошкільля упродовж 1917 – 1941 рр.

У роботах сучасних науковців визначено передумови формування теорії та практики дошкільного виховання в “підросійській” Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. (С. Попиченко); увиразнено етапи становлення дошкільного виховання в Східній Галичині 1869 – 1939 рр. (З. Нагачевська) та в Закарпатті в умовах австро-угорської державності (Г. Реґо); простежено еволюцію дошкільної педагогічної освіти в Україні у 1905 – 1941 рр. (І. Улюкаєва); проаналізовано теоретичні основи, форми і методи професійної підготовки фахівців дошкільного виховання кінця ХІХ – початку ХХ ст. у контексті становлення вітчизняної та світової педагогічної думки і досвіду діяльності перших дошкільних закладів (Т. Слободянюк).

Історико-педагогічні аспекти розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні відображено у працях Л. Артемової, Н. Дічек, Н. Лисенко, Л. Пісоцької, Т. Степанової та ін.

Особливий інтерес для нашої дисертаційної роботи становить аналіз генези освіти у Волинському регіоні (М. Барсов, П. Батюшков, О. Борейко, Т. Джаман, Л. Єршова, О. Левицький, М. Мукалов, В. Омельчук, Н. Сейко).

Водночас діяльність дошкільних установ Волині упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст. в історико-педагогічній літературі висвітлена недостатньо, що значно збіднює уявлення про означений період розвитку суспільного дошкільного виховання. Відтак, це негативно впливає не лише на його критичну оцінку, а й на пошуки можливостей творчого використання наявних здобутків у сучасній практиці діяльності дошкільних навчальних закладів України. Вочевидь, порушена проблема становить значний науковий інтерес для теорії та практики української дошкільної освіти.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена наявністю суперечностей між недостатнім вивченням генези дошкільного виховання на Волині другої половини XIX – першої половини XX ст. та важливістю об'єктивної оцінки цього періоду в становленні дошкільця не лише на Волині, а й в Україні загалом; потребою узагальнення історико-педагогічного досвіду розбудови закладів суспільного дошкільного виховання в краї та доцільністю його використання в сучасних умовах розвитку української освіти.

Актуальність проблеми спричинила вибір теми наукового дослідження: **“Становлення та розвиток системи суспільного дошкільного виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX століття)”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри теорії та методики дошкільної і корекційної освіти ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” “Підготовка майбутнього педагога до професійної діяльності в умовах трансформації суспільного устрою та інтегрування в Європейський освітній простір”, номер державної реєстрації 0106U009432. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 4 від 27 жовтня 2010 р.) та погоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук при НАПН України (протокол № 2 від 30 березня 2010 р.).

Мета дослідження – проаналізувати генезу і розвиток системи суспільного дошкільного виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.), виокремити її позитивні здобутки в теорії та практиці задля їх творчого впровадження у процес реформування сучасної дошкільної освіти України.

Завдання дослідження:

1. Здійснити історико-рефлексивний аналіз наукової проблеми, визначити передумови розвитку дошкільної освіти на Волині другої половини XIX – першої половини XX ст.

2. Охарактеризувати нормативно-правове забезпечення суспільного дошкільного виховання у різні періоди його еволюції.

3. Проаналізувати особливості та зміст діяльності громадських організацій Волині щодо популяризації та впровадження ідей суспільного дошкільного виховання.

4. Розкрити організаційно-педагогічні основи функціонування мережі дошкільних інституцій на Волині досліджуваного періоду та здійснити періодизацію їхнього розвитку.

5. Виявити специфіку фахової підготовки вихователів дошкільних закладів Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.; узагальнити можливості творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах.

Об’єкт дослідження – теорія та практика суспільного дошкільного виховання в Україні в умовах різних державно-політичних режимів.

Предмет дослідження – суспільне дошкільне виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.

Методи дослідження:

– *конкретно-пошуковий* (аналіз зарубіжної й української історичної, науково-педагогічної та методичної літератури, вивчення законодавчо-нормативних документів, архівних джерел, статистичних звітів дошкільних закладів) – з метою історико-рефлексивного аналізу наукової проблеми, характеристики соціально-педагогічних передумов становлення і розвитку дошкільної освіти на Волині, визначення організаційно-правового забезпечення суспільного дошкільного виховання в досліджуваній період;

– *проблемно-цільовий і порівняльно-зіставний* (вивчення архівних матеріалів, публікацій, періодичних видань досліджуваного періоду, порівняльний аналіз статутів благодійних і культурно-освітніх товариств) – для розкриття особливостей діяльності громадських організацій Волині щодо популяризації та реалізації ідей дошкільного виховання;

– *хронологічний* – для характеристики розвитку і функціонування мережі дошкільних інституцій на Волині в досліджуваній період;

– *ретроспективний* – з метою з’ясування специфіки фахової підготовки вихователів на Волині й узагальнення можливостей творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах.

Хронологічні межі дослідження – друга половина XIX – перша половина XX ст. Нижня межа – 1861 р. – співвідноситься з відкриттям князем І. Любомирським притулку для дітей віком до 7 років на час, коли батьки були зайняті польовими роботами. Верхня межа сягає 1950 р. (наказ Волинського обласного відділу народної освіти № 16 від 25 січня 1950 р.) і пов’язана з виконанням народногосподарського плану регіону щодо укомплектування дитячих садків, покращення їх матеріального забезпечення, підвищення ефективності організаційно-педагогічного процесу в дошкільних установах, розгортання серед населення педагогічної пропаганди суспільного дошкільного виховання.

Територіальні межі дослідження. Науковий пошук охоплював волинські землі у складі різних держав: Російської імперії (Волинська губернія); міжвоєнної Польщі (Волинське воєводство); “радянської” України.

Джерельна база дослідження: архівні документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) – фонди 166, 2201, 3560; Центрального державного історичного архіву у м. Києві (ЦДІАК України) – фонди 442, 707; Центрального державного історичного архіву у м. Львові (ЦДІАЛ України) – фонди 179, 206, 348, 395, 462; Державного архіву Волинської області (ДАВО) – фонди 3, 38, 46, 178, 389, 390, 447, Р-59; Державного архіву Житомирської області (ДАЖО) – фонди 329, Р-28, Р-31, Р-280, Р-326, Р-327, Р-1983, Р-1999, Р-2524; Державного архіву Рівненської області (ДАРО) – фонд 3; матеріали Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського; Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського; Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки; бібліотеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; періодичні центральні та регіональні часописи другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.; нормативні документи, довідкові та статистичні видання державних органів управління освітою; документи Волинського губерньського та повітових відділів освіти; Волинського обласного відділу народної освіти; статuti і звіти громадських організацій; документація окремих дошкільних закладів; наукові розвідки педагогів, культурно-освітніх діячів Волині; автореферати дисертацій, монографії, наукові розвідки.

Наукова новизна одержаних результатів:

– *вперше* здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз проблеми становлення та розвитку системи суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.;

– визначено соціально-економічні та політичні передумови становлення дошкільних інституцій у регіоні в межах різних держав;

– проаналізовано організаційно-педагогічні засади розвитку і функціонування мережі дошкільних інституцій краю в досліджуваній період та здійснено періодизацію їхнього розвитку;

– поглиблено відомості про участь у поширенні та реалізації ідей суспільного дошкільного виховання громадських організацій краю, зокрема Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту, повітових “Просвіт”, Мацежі польської, Союзу українок Волині, Союзу жінок-українок громадської праці;

– виявлено специфіку фахової підготовки вихователів на Волині та окреслено можливості творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах;

– у науковий обіг введено документи й історичні факти, які раніше не використовувалися вітчизняною педагогічною думкою (ЦДАВО України – ф. 3560, спр. 45, 57; ф. 2201, спр. 524; ЦДІАК України – ф. 442, спр. 97; ф. 707, спр. 137; ДАВО – ф. 3, спр. 1711; ф. 38, спр. 95; 164, 261; ф. 46, спр. 5836; ф. Р-59, спр. 19, 20, 21, 28; ДАЖО – ф. Р-31, спр. 7, 22, 27; ф. Р-280, спр. 42).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали наукового дослідження включені до змісту робочих програм із курсів “Вступ до спеціальності”, “Дошкільна педагогіка”, “Історія педагогіки”; розроблено факультативний курс “Суспільне дошкільне виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.): становлення і розвиток”, що поглиблює сучасні знання з історії дошкільної педагогіки, збагачує досвід фахової підготовки вихователів дошкільних інституцій. Вони можуть бути використані для розробки спецсемінарів із дисциплін педагогічного циклу для студентів педагогічних навчальних закладів різних рівнів акредитації, при написанні наукових і кваліфікаційних робіт.

Матеріали дисертаційної роботи **впроваджено** у навчально-виховний процес Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (акт про впровадження № 428/03 від 09.10.2014 р.), ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (акт про впровадження № 01-15/03-569 від 16.04.2015 р.), Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (акт про впровадження № 342/02-13 від 12.05.2015 р.), Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету (акт про впровадження № 152 від 18.05.2015 р.), Луцького педагогічного коледжу (акт про впровадження № 267 від 22.05.2015 р.), ВКНЗ “Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А. Ю. Кримського” (акт про впровадження № 135 від 22.05.2015 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (акт про впровадження № 03-29/02/1958 від 16.06.2015 р.).

Апробація результатів дослідження відбувалася шляхом опублікування наукових статей, виступів на міжнародному науково-практичному семінарі “Народні звичаї, традиції та обряди: етнорегіональний вимір у полікультурному просторі сучасного суспільства” (Львів, 2009); міжнародному науково-практичному форумі “Народознавчі технології охорони і збереження здоров’я дітей та молоді” (Івано-Франківськ, 2010); міжнародних науково-практичних конференціях “Етновиховний простір сучасних закладів освіти в умовах глобалізації: стан і перспективи” (Хмельницький, 2010), “Розвиток особистості та професіоналізму фахівця в системі неперервної освіти в контексті викликів XXI століття” (Чернівці, 2011), “Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии” (Москва, 2013).

Достовірність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних положень дисертації, опорою на архівні матеріали, ґрунтовним науковим аналізом історико-педагогічної та сучасної наукової літератури з окресленої проблеми.

Публікації. Основні положення та висновки здійсненого дослідження висвітлено у 10 публікаціях: 7 статей у фахових виданнях України, 2 – у закордонних наукових періодичних виданнях, 1 – в іншому науковому виданні.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (421 найменування),

15 додатків. Загальний обсяг дисертації – 305 сторінок, із них 184 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми; розкрито зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; сформульовано наукову новизну та практичне значення; подано інформацію про апробацію й упровадження результатів дослідження та структуру дисертації.

У першому розділі – **“Науково-теоретичні засади становлення суспільного дошкільного виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.)”** – здійснено історико-рефлексивний аналіз стану дослідження наукової проблеми, виокремлено передумови розвитку дошкільної освіти Волині, проаналізовано організаційно-правове забезпечення суспільного дошкільного виховання в Україні досліджуваного періоду.

За результатами викладеного у першому розділі дисертації матеріалу з'ясовано, що в науковій літературі проблема становлення та розвитку системи суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст. висвітлена недостатньо, оскільки не була предметом спеціального наукового вивчення.

Стан суспільного дошкільного виховання в Російській імперії вивчали М. Виноградов, Л. Красногорська, І. Чувашев. Перші спроби аналізу витоків суспільного дошкільного виховання в Україні представлені у працях А. Животка, С. Русової, С. Сірополка. Наукові дослідження С. Абрамсона, І. Адамек, Л. Батліної, О. Бондар, З. Нагачевської, С. Попиченко, А. Реґо, Т. Слободянюк, І. Улюкаєвої увиразнюють проблему розвитку теорії та практики дошкільного виховання на східно- та західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX ст. Наукові розвідки Ю. Агапова, Т. Джаман, Л. Єршової, В. Омельчука, Н. Рудницької, Н. Сейко та ін. містять певний обсяг інформації про діяльність окремих дошкільних інституцій Волині.

Результати дослідження, викладені у першому розділі, дають підстави стверджувати, що на становлення системи суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX ст. впливали об'єктивні соціально-економічні (зростання зайнятості батьків на виробництві під впливом економічних реформ у царській Росії початку 1860-х рр. та спричинені ними складні умови життя і виховання дітей, попередження їх бездоглядності), політичні (зосередження влади в руках некорінного населення Волині, активізація національно-визвольного руху та громадської ініціативи місцевих мешканців) та культурно-освітні чинники, зокрема низький рівень грамотності населення: за переписом 1897 р. майже 83 % мешканців краю були неграмотними.

Однією з важливих передумов становлення та розвитку суспільного дошкільного виховання на Волині було формування організаційно-правової бази його функціонування в Російській імперії, в УНР та особливо в державах, до

складу яких волинські землі входили у 1920-х – 1940-х рр.

З'ясовано, що в межах царської Росії законодавчо-нормативні документи (“Положення про дитячі притулки”, 1891; “Устав про суспільну опіку”, 1892) здебільшого опосередковано торкалися проблем освіти і виховання дітей дошкільного віку, були спрямовані передовсім на організацію діяльності опікунських інституцій для сиріт і обездолених. Перші спроби законодавчого оформлення функціонування окремих дошкільних закладів пов'язані з ініціативою прогресивної громадськості, об'єднаної в культурно-освітній організації, зокрема Київське товариство народних дитячих садків, і діяльністю російської Державної думи.

Важливість дошкільного виховання на початку ХХ ст. формально визнало Міністерство народної освіти царської Росії, проте дошкільні інституції не були включені до офіційної освітньої системи і не мали державного фінансування. Вони утримувалися на кошти батьків або за рахунок благодійних пожертв. Відтак, відсутність державної підтримки гальмувала розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині. Перші спроби юридично оформити дошкільні установи, визначити напрями їх виховної роботи припадають на 1908 р., коли підкомісія з початкової освіти Державної думи розробила законопроект “Про навчально-виховні заклади для дітей дошкільного віку” та “Правила про освітньо-виховні заклади для малолітніх дітей”, а Київське товариство народних дитячих садків запропонувало проект “Положення про дитячий садок”. Однак за відсутності фінансування вимоги цих документів не були реалізовані.

Питання про потребу розширення мережі закладів суспільного дошкільного виховання як засобу боротьби із дитячою бездоглядністю порушувалося на першому Всеросійському з'їзді з проблем народної освіти (Москва, 22 грудня 1913 р. – 3 січня 1914 р.), на якому Волинську губернію представляли 18 педагогічних працівників. На з'їзді директорів народних училищ (С.-Петербург, грудень 1916 р.) дошкільна освіта була визнана нагальною потребою суспільного життя, одним із чинників духовного і фізичного розвитку дитини.

Дані дослідження підтвердили, що підвалини сучасної дошкільної освіти на Волині закладалися в роки національно-визвольних змагань за українську державу (1917 – 1919) і знайшли своє відображення у законі “Про надання прав державної служби співробітникам позашкільної освіти і дошкільного виховання” та “Інструкції дитячим садкам і захисткам”. Суспільне дошкільне виховання було проголошене загальним і обов'язковим для всіх дітей дошкільного віку; вперше у складі вищого органу управління освітою УНР постав Департамент позашкільної освіти та дошкільного виховання, очолюваний С. Русовою.

Міжвоєнні роки ознаменувалися низкою законодавчо-нормативних актів радянського уряду, положення яких розповсюджувалися на східні землі Волині (“Про денні дитячі будинки”, 1920; “Про організацію відкритих дитячих будинків”, 1920; “Про соціальне виховання”, 1920; “Система соціального

виховання дітей в УСРР”, 1921; “Про школу і завдання дошкільного виховання”, 1934; “Статут дитячого садка”, 1938; “Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка”, 1938). Вимоги до організації та діяльності дошкільних закладів південно-західної частини краю, включеної до складу польської держави, знайшли відображення у “мовному” законі 1924 р., законодавчих актах освітньої реформи 1932 р., яка передбачала відкриття для дітей від трьох років життя до початку навчання в школі постійних охоронок. Зазначені документи уконституювали нові державні підходи до системи дошкільної освіти, прорадянську та пропольську виховні парадигми, нівеляцію національного компонента у змісті виховання дітей і діяльності працівників дошкільних закладів.

Вивершеного окреслення процес законодавчо-нормативного забезпечення діяльності закладів суспільного дошкільного виховання набув у 1940-х – 1950-х рр., коли вся Волинь увійшла до складу УРСР, а, відповідно, мережа дошкільних закладів краю – у єдину радянську систему суспільного дошкільного виховання із чітко регламентованими метою, завданнями, змістом і формами виховання дітей, структурою управління та методичного забезпечення. Організаційно-правові засади її функціонування закріпили “Статут дитячого садка” (1944); “Керівництво для вихователя дитячого садка” (1945); постанови Ради народних комісарів УРСР “Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи” (1945) і Ради Міністрів СРСР “Про заходи з розширення дитячих дошкільних закладів і пологових будинків та покращення їх роботи” (1949).

Підсумовуємо, що нормативно-правова база організації суспільного дошкільного виховання на Волині у своєму розвитку пройшла шлях від офіційних документів, які опосередковано торкалися питань про опіку і виховання найменших громадян, до окремих законодавчих актів у цій важливій освітній сфері.

У другому розділі – **“Розвиток системи суспільного дошкільного виховання і закладів професійної підготовки вихователів на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.”** – проаналізовано діяльність громадськості краю щодо популяризації та впровадження ідей дошкільної освіти; простежено розвиток і функціонування мережі інституцій дошкільного виховання та специфіку фахової підготовки вихователів на Волині у досліджуваній період; з’ясовано можливості творчого використання здобутків дошкільної освіти регіону в сучасних умовах.

У становленні та розвитку мережі дошкільних закладів на Волині помітну роль відіграла громадськість краю, об’єднана у благодійні та культурно-освітні організації, які популяризували ідею суспільного дошкільного виховання, засновували й утримували інституції опіки і виховання маленьких дітей, турбувалися про сиріт і обездолених.

Досліджено, що початком значного зростання чисельності благодійних

організацій, змістом діяльності яких була опіка над дітьми дошкільного віку, слід уважати другу половину XIX – початок XX ст., коли чітко окреслюється тенденція залучення широких кіл громадськості до вирішення проблеми допомоги найменш захищеним верствам населення, особливо дітям. Під тиском соціально-економічних змін у Російській імперії спостерігається спрощення механізму заснування благодійних організацій. Цей процес завершився у 1911 р. наданням губернаторам права самим затверджувати статuti добродчинних об'єднань. Як наслідок, ініціатива створення благодійних товариств, установ і закладів поступово ставала прерогативою громад. Більшість представників освічених верств Волині позитивно відгукнулися на ці заходи офіційної влади, активно включилися у благодійну діяльність, відкривали дошкільні освітньо-виховні заклади для дітей.

До справи поширення ідей дошкільного виховання на межі XIX – XX ст. долучилися, крім державно-громадських об'єднань (Волинський приказ громадської опіки, Російське товариство Червоного Хреста), Житомирське благодійне товариство, Волинське товариство сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту. У 1920-х – 1930-х рр. важливі опікунсько-виховні функції на землях Волині у складі II Речі Посполитої виконували товариства Мацеж польська (із 1917 р.), опіки над єврейськими сиротами і покинутими дітьми (із 1923 р.), повітові “Просвіти”, Союз українок Волині, Союз жінок-українок громадської праці та ін. Зокрема, у 1927 р. єврейське товариство утримувало 6 охоронок на 115 дітей (Володимир-Волинський, Дубно, Корець, Кременець, Рівне, Рожище). Уже на першому році діяльності (1931 р.) Союз жінок-українок громадської праці відкрив у Луцьку центр опіки матері і дитини, світлицю для дівчат і жінок, дитячий садок, їдальню для дітей безробітних. У 1937 р. йому належали: молочна кухня, дитячий садок, ігровий майданчик для 50-ти дітей, притулок для 30-ти хворих, їдальня для 200 осіб, училище для вихідців із безробітних і збіднілих сімей; освітні курси для ув'язнених жінок, курси крою, шиття, в'язання.

Громадська підтримка закладів суспільного дошкільного виховання уможлиблювала зростання їхньої мережі, сприяла поліпшенню матеріального становища та навчально-методичного забезпечення і на цій основі – розширенню опікунських функцій та удосконаленню процесу виховання дітей дошкільного віку.

Зростання уваги з боку державних органів влади та громадськості Волині до проблем суспільного дошкільного виховання зумовило формування в краї розмаїтої мережі дошкільних установ. У другій половині XIX – на початку XX ст. у ній превалювали дитячі притулки і сирітські будинки, метою яких було збереження життя та зміцнення здоров'я дітей; з'явилися перші літні дитячі ясла, садки, які формувалися за аналогією до загальноросійських, опиралися на тодішні західноєвропейські, передовсім німецький, зразки. Відповідно й організаційні та педагогічні основи їх функціонування будувалися на офіційних приписах органів

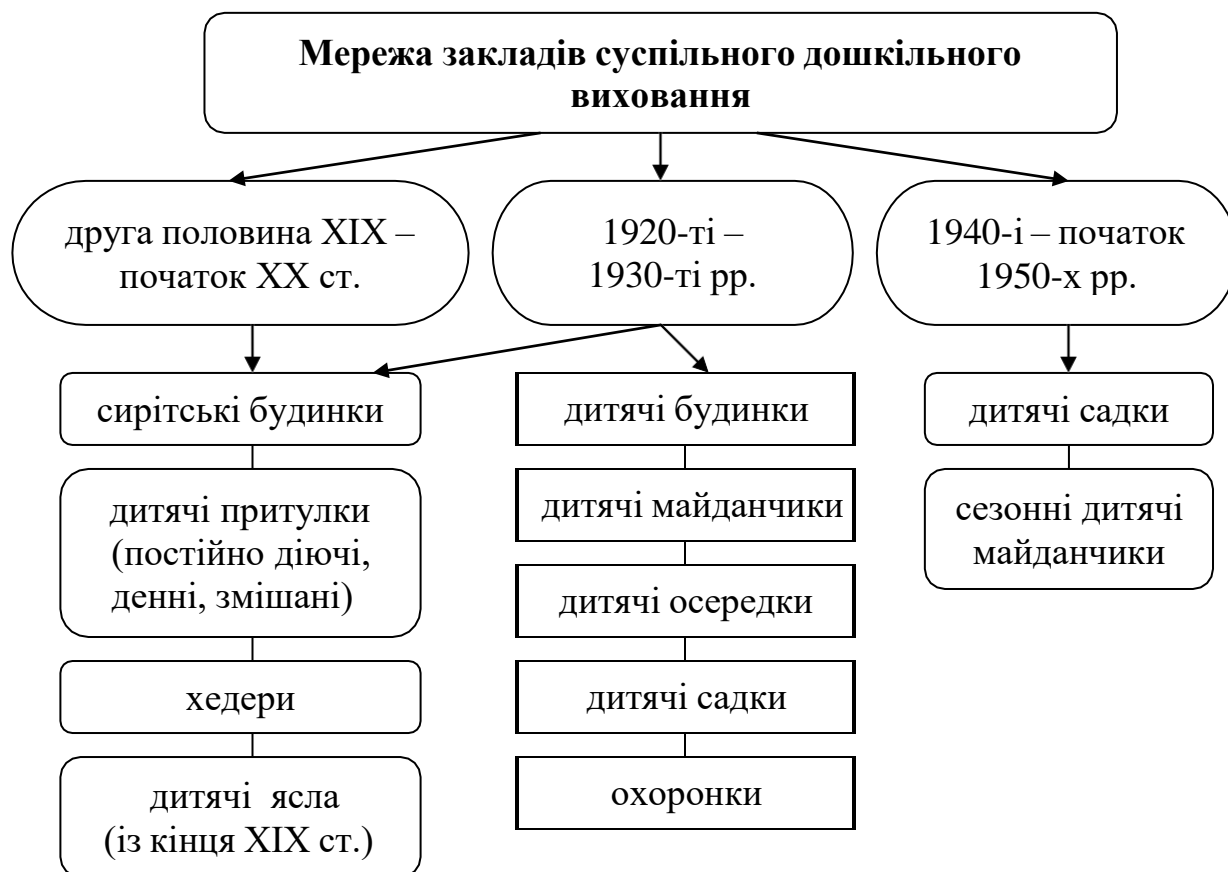
управління закладами опіки і виховання дітей. Попри різноманітність, почасти заплутаність типів установ, призначених для дітей до семирічного віку (інституції для сиріт, безпритульних, обездолених, спільного виховання дошкільнят і молодших школярів, окремі дошкільні виховні заклади), у змісті навчально-виховної роботи в них переважала ідея виховання дітей у дусі релігійної покори, відданості церкві й “батьківщині-Росії”, опанування елементарних основ грамотності, формування трудових і гігієнічних навичок.

Зміна змісту діяльності закладів дошкільного виховання Волині у напрямі їх українізації простежується в добу УНР та в перше десятиліття радянської влади на східних землях краю. Активну роботу в цьому напрямі у західній частині Волині розгорнули повітові “Просвіти”, Союз українок Волині та Союз жінок-українок громадської праці, діяльність яких спрямовувалася на розширення мережі виховних інституцій, на фізичне, розумове і моральне виховання дітей, пробудження національної свідомості маленьких українців та їхніх матерів. Утвердженню національного змісту діяльності заснованих ними дошкільних закладів сприяла громадсько-культурна й педагогічна діяльність А. Животка, представниці українського жіноцтва в польському сенаті, очільниці благодійної секції луцької повітової “Просвіти” О. Левчанівської та ін.

У дошкільних закладах, заснованих і утримуваних польською громадськістю й офіційними органами влади, наголос робився на фізичному і психічному розвитку дітей на основі реалізації систематичної виховної програми; у “радянських” дошкільцях – на гармонійному розвитку дитини, вихованні її душі “шляхом принципів вільного виховання”, формуванні “громадських нахилів до колективного життя” (початок 1920-х рр.). Загалом для змісту діяльності дошкільних закладів східних і західних земель Волині міжвоєнного періоду характерними є переважання вихованців суспільно-політичними знаннями, вербальні методи навчання, обмеження використання у навчально-виховному процесі ігор та іграшок.

1930-ті рр. започатковують формування уніфікованої (єдиної радянської чи польської) системи дошкільної освіти, яка об’єднувала чітко окреслені типи закладів, окремі органи управління їх діяльністю, державні установи, покликані здійснювати методичний супровід змісту освітньо-виховного процесу, в якому ігнорувався національний компонент, а також спеціальні форми організації підготовки працівників для їхніх потреб. Водночас остаточне утвердження суспільного дошкільного виховання як цілісної, єдиної для всіх волинських земель системи відбулося після завершення Другої світової війни.

Тенденцію до поступового переорієнтування суспільного дошкільного виховання з опікунських функцій на виховні, що зумовлювало зміну мети, завдань та змісту діяльності закладів різних типів, які у 1950 р. об’єднували 27 дитячих садків (895 вихованців) і 328 сезонних сільських майданчиків (7219 дітей), підтверджує рис 1.



**Рис. 1. Типологія дошкільних закладів Волині
(друга половина XIX – перша половина XX ст.)**

У ході дослідження встановлено, що проблема підготовки працівників дошкільних інституцій постала паралельно із виникненням на Волині перших закладів опіки і виховання маленьких дітей. На різних етапах розвитку системи суспільного дошкільного виховання вона вирішувалася по-різному, проте незмінними залишалися високі вимоги до рівня професійної підготовки та моральних якостей вихователів. Однак у межах царської Росії на Волині не було жодного навчального закладу для їхньої підготовки. Наприкінці XIX ст. у краї постали окремі інституції, які готували вчителів початкових класів: відкрита у 1870 р. в с. Олександрійка Новоград-Волинського повіту перша у Волинській губернії та друга в Україні учительська семінарія; заснована в 1875 р. Дедеркальська учительська семінарія, яку 1893 р. було переведено до Острога; організована у 1913 р. Житомирська вчительська семінарія. Як і вищі трирічні педагогічні курси у Києві, вони були орієнтовані на підготовку педагогів для роботи з дітьми дошкільного віку.

З початку XX ст. волинська молодь мала змогу здобувати фахову освіту у Фребелівському педагогічному інституті в Києві; у міжвоєнний період – у приватній семінарії для вихователів охоронки у Варшаві та вчительських

семінаріях Кракова, Львова, Перемишля; у Київському інституті народної освіти, де був відкритий окремий дошкільний відділ; у післявоєнну добу – у державних педагогічних інститутах Києва, Харкова, Львівському педагогічному училищі.

У першій половині ХХ ст. в краї склалися різноманітні форми фахової підготовки працівників дошкільних закладів, представлені на рис. 2.



Рис. 2. Фахова підготовка вихователів дошкільних інституцій Волині (перша половина ХХ ст.)

Однак попри збагачення форм фахової підготовки та підвищення професійної майстерності дошкільних педагогів краю, їх освітній поступ на кінець досліджуваного періоду виявився незначним. У 1950 р. у дитячих садках Волинської області працювали 35 вихователів, рівень освіченості яких характеризують такі дані: із вищою освітою – 1; неповною вищою – 2; середньою педагогічною – 29; незакінченою середньою – 3.

Узагальнення викладеного в другому розділі дисертації є підставою для висновку про те, що формування цілісного уявлення майбутнього педагога-вихователя про свою професію потребує більш глибоких знань з історії становлення та розвитку дошкільної освіти загалом і підготовки педагогічних

працівників для її потреб зокрема. Ознайомлення студентів з відомостями історико-педагогічного змісту у процесі вивчення дисциплін педагогічного циклу сприятиме поглибленню інтересу до обраної спеціальності, розумінню еволюції дошкільної педагогічної думки, ознайомленню з діяльністю та педагогічною спадщиною визначних мислителів різних епох, їх боротьбою за утвердження нового, прогресивного в галузі освіти й виховання дітей дошкільного віку, що підтверджує розроблена й апробована авторська програма факультативного курсу “Суспільне дошкільне виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.): становлення і розвиток”.

ВИСНОВКИ

1. Комплексний ретроспективний аналіз генези суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст. дав змогу констатувати, що обрана для дослідження наукова проблема не була предметом спеціальних історико-педагогічних студій. У вивчених матеріалах (дисертаціях, монографіях, наукових розвідках, навчально-методичній літературі) інформація про витоки, особливості розвитку та зміст діяльності дошкільних закладів на Волині у період входження краю до складу різних за устроєм і соціально-культурними пріоритетами держав є обмеженою.

З’ясовано, що розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині упродовж досліджуваного періоду відбувався під впливом суспільно-політичних і культурно-освітніх процесів і відображав особливості й тенденції національно-культурного поступу краю у межах Російської імперії (Волинська губернія із центром у Житомирі – до початку 1917 р.); в період короткотривалої української державності (1917 – 1919 рр.); у складі міжвоєнної польської держави (західна частина Волині – до 1939 р.) та в умовах більшовицької влади (східні волинські землі – у 1920-х – 1939 рр. та Волинська область – із 1939 р.).

Передумовами утвердження на Волині думки про потребу окремих інституцій для опіки і виховання дітей дошкільного віку стало поширення на всьому європейському просторі ідей суспільного дошкільного виховання та давня релігійно-національна традиція піклування про найменш захищену частину суспільства – дітей. Безпосереднім поштовхом до активізації цієї діяльності у другій половині XIX ст. виявилися соціально-економічні (ліквідація кріпосного права в царській Росії та зумовлене нею масове залучення жінок-матерів до участі у сільськогосподарському і промисловому виробництві, подальше зубожіння переважної частини сільського й міського населення), політичні й культурно-освітні чинники (поступове усунення польських впливів і примусова русифікація усіх сфер життя краю, передовсім шкільництва, зростання громадської ініціативи представників інтелігенції та перші вияви пробудження її національної свідомості).

2. Важливим підґрунтям для організації та функціонування дошкільних закладів різних типів упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст. стали законодавчо-нормативні акти (освітні закони, урядові розпорядження,

постанови; інструкції, положення, методичні листи органів управління освітою), які віддзеркалювали ставлення офіційної влади до справи суспільного дошкільного виховання і вимоги до змісту їх педагогічної діяльності. У різні періоди свого розвитку дошкільні інституції послуговувалися нормативними документами громадських організацій (статути, доповідні записки, вказівки), що регламентували умови, особливості, способи реалізації завдань опіки і виховання дітей дошкільного віку.

3. За матеріалами дослідження встановлено, що помітну роль у становленні системи суспільного дошкільного виховання на Волині відіграли благодійні, культурно-освітні організації, мета і завдання яких узалежнювалися соціально-економічними та національно-освітніми потребами різних етносів краю і визначалися загальнопедагогічними пріоритетами у різні періоди його розвитку. Доведено, що попри відмінності в суспільно-політичних орієнтирах і змісті роботи російських, польських, єврейських, українських громадських об'єднань, вони здебільшого цілепокладалися на утвердження в суспільній свідомості думки про потребу спеціальних інституцій опіки і виховання найменших громадян, на допомогу дітям-сиротам і обездоленим, на посилену участь у розширенні мережі дошкільних закладів різних типів, зміцнення їх матеріальної та навчально-методичної бази.

4. Узагальнення матеріалів дослідження підтвердило, що організаційно-педагогічні основи розвитку та функціонування дошкільних закладів Волині другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. детерміновані впливом офіційних інституцій і розроблених ними специфічних форм впливу на цю сферу соціально-культурного розвитку суспільства; частою зміною в краї юридичних і освітніх систем; поліетнічністю регіону, що зумовлювало різні погляди на важливість інституцій суспільного дошкільного виховання, зміст, форми, методи і засоби їх діяльності; низьким освітнім рівнем його корінних мешканців і пізнішим, ніж на інших українських землях, включенням їх у національно-культурні процеси. Із урахуванням цих особливостей у формуванні системи суспільного дошкільного виховання на Волині виокремлюємо п'ять умовних періодів:

– 1861 – 1891 рр. – організація перших інституцій змішаного (для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку) й окремого (для 3-7-річних хлопчиків і дівчаток) типів російсько-православного спрямування із превалюванням опікунських функцій, опорою на теоретичні засади та практичну діяльність західноєвропейських опікунсько-виховних закладів;

– 1891 – 1917 рр. – період активізації участі волинської громадськості у розбудові закладів опіки і виховання дітей дошкільного віку; вироблення нових підходів до їхнього виховання з урахуванням потреб представників різних етносів краю при збереженні проімперського змісту виховного процесу; фактичне призупинення розвитку дошкільних інституцій у роки Першої світової війни;

– 1917 – 1920 рр. – обмеження діяльності мережі дошкільних закладів доби царської Росії; перші спроби українізації дошкільної освіти відповідно до освітніх

пріоритетів уряду УНР і організаційно-педагогічних зусиль першого національного органу управління освітніми справами – Міністерства освіти та Департаменту позашкільної освіти і дошкільного виховання;

– початок 1921 – 1939 рр. – доба штучного територіального розмежування регіону, докорінних соціально-політичних і культурно-освітніх змін та супроводжуваних ними зростаючих польських виховних впливів (західні землі Волині) й “радянської” освітньої парадигми (східна частина краю); поступове утвердження закладів суспільного дошкільного виховання вихідною ланкою державної системи освіти при збереженні можливостей функціонування приватно-громадських інституцій на підпольських волинських теренах і їх ліквідації у межах “радянської” України; посилення державної регламентації організаційно-педагогічних засад діяльності дошкільних закладів, спрямованість на нівеляцію національного компонента у змісті навчально-виховного процесу;

– 1939 – 1950 рр. – утвердження в краї однотипної та одноцільної уніфікованої системи суспільного дошкільного виховання (за винятком років німецько-фашистської окупації Волині); тотальний контроль з боку центральних і місцевих державно-партійних органів за змістом діяльності дошкільних закладів і його поступова політизація; формування окремих інститутів управління та методичного забезпечення дошкільця (сектор дошкільного виховання при Волинському обласному відділі народної освіти, обласний інститут підвищення кваліфікації вчителів, міський і районний методичні кабінети).

5. Виявлено, що в період входження Волинської губернії до складу Російської імперії в краї не сформувалися окремі організовані форми професійної підготовки дошкільних працівників. У першій третині ХХ ст. вони отримували фахову освіту в навчальних закладах інших регіонів. У 1940-х – на початку 1950-х рр. базою для здобуття професії педагога дошкільного закладу були педагогічні навчальні заклади УРСР.

Найбільш масовою формою підвищення педагогічної майстерності керівників і вихователів інституцій дошкільного виховання в останньому умовно виокремленому періоді їх розвитку стали обласні та міськрайонні курси, семінари, засідання методичних об’єднань, конференції.

Здійснений історико-педагогічний аналіз досліджуваної проблеми є підставою для загального висновку про те, що позитивні надбання дошкільної освіти минулого мають не лише науково-теоретичну вартість, а й слугують творчому використанню їх у практиці сучасної дошкільної освіти України. Важливим аспектом використання досвіду дошкільних інституцій є прилучення студентів до його поглибленого вивчення шляхом доповнення навчальних дисциплін “Вступ до спеціальності”, “Дошкільна педагогіка”, “Історія педагогіки” відомостями про становлення системи суспільного дошкільного виховання та зміст фахової підготовки вихователів на Волині у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми наукового пошуку. Подальшими напрямками науково-педагогічних студій можуть бути вивчення теоретичних засад функціонування закладів дошкільного виховання, змісту підготовки вихователів у закладах професійної освіти, порівняльно-зіставний аналіз діяльності українських, польських та єврейських дошкільних інституцій краю. Перспективним розглядаємо дослідження теорії та практики суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині ХХ ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Бубін А. Волинська народна іграшка у етнокультурному вихованні дітей дошкільного віку / А. Бубін // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. XXX. – С. 7–11.
2. Бубін А. Професійне самовдосконалення фахівців дошкільних закладів на Волині у повоєнний період / А. Бубін // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXXI. – С. 6–12.
3. Бубін А. Використання народних традицій Волинського краю у формуванні здорового способу життя дітей в сучасних дошкільних навчальних закладах / А. Бубін // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXXV. – С. 114–117.
4. Бубін А. О. Діяльність громадських товариств Волині щодо популяризації ідей дошкільного виховання краю на початку ХХ століття / А. О. Бубін // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XL. – С. 114–117.
5. Бубін А. Теоретичні засади змісту дошкільного виховання дітей у руслі культурно-освітнього простору Волині кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя / А. Бубін // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький національний ун-т, 2011. – Вип. 572. – С. 10–18.
6. Бубін А. Розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині (початок ХХ століття) / А. Бубін // Освітній простір України : наук. журн. / ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. – Івано-Франківськ, 2014. – Вип. 1. – С. 4–10.
7. Бубін А. О. Діяльність дошкільних інституцій на території Волинського воєводства (1921 –1939 рр.): історико-педагогічний аналіз / А. О. Бубін // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2014. – № 28 (321). – С. 161–121.

Стаття в іншому науковому виданні:

8. Бубін А. Народні традиції виховання активної оздоровчої життєвої позиції і погляд у майбутнє / А. Бубін // Дитячий садок. – 2011. – 10 березня. – С. 15–17.

Статті у закордонних наукових виданнях:

9. Бубин А. А. Учреждение общественного дошкольного воспитания на Волыни (конец XIX – начало XX века) / А. А. Бубин // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. – М. : Международный центр науки и образования, 2013. – № 7 (16). – С. 36–40.

10. Bubin A. A. The traditions of the technical education of the preschool teachers of preschool institutions in Volyn in the second half of XIX – the first half of XX centuries / A. Bubin // European Journal of Education and Applied Psychology.– 2015. – № 3. – С. 15–18.

АНОТАЦІЇ

Бубін А. О. “Становлення та розвиток системи суспільного дошкільного виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX століття)”. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, Івано-Франківськ, 2015.

Дисертація присвячена проблемі становлення та розвитку системи суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст. Визначено соціально-економічні, політичні та культурно-освітні передумови становлення дошкільних інституцій у регіоні в межах різних держав; проаналізовано педагогічні основи розвитку і функціонування мережі дошкільних інституцій краю та здійснено умовну періодизацію їх розвитку в досліджуваний період; поглиблено відомості про участь громадських організацій краю, зокрема Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту, Товариства опіки над єврейськими сиротами і покинутими дітьми, Мацежі польської, повітових “Просвіт”, Союзу українок Волині, Союзу жінок-українок громадської праці у поширенні та реалізації ідеї суспільного дошкільного виховання; виявлено специфіку фахової підготовки вихователів на Волині та окреслено можливості творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах.

Ключові слова: система суспільного дошкільного виховання, опіка, дошкільні заклади, Волинь, становлення, розвиток, зміст, форми, методи.

Bubin A. O. Formation and development of the system of preschool education in Volyn (second half of the 19th-first half of the 20th century). – The manuscript.

The thesis for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 – Pedagogical Science and History of Pedagogy. – Vasyl Stefanyk Precarpatian National University, Ivano-Frankivsk, 2015.

The dissertation is devoted to the issues of the formation and the development of the system of preschool education in Volyn in the second half of the XIX – first half of the XX century. The socio-economic, political and cultural-educational prerequisites for

forming a preschool institutions in the region within the borders of various states are determined; the pedagogical basis for the development and functioning of the network of preschool institutions in the region are analyzed and the periodization of their development during the test period is carried out; the information is deepen about the participation in dissemination and implementation of the idea of public preschool education by regional public organizations, such as: the Volyn society for upbringing of children with the department of their defence, the council custody of Jewish orphans and abandoned children, the Polish matsezhi, the district “Enlightenment”, The Union of the Ukrainian women in Volyn, The Union of the Ukrainian Women of public work; the specification of the professional training of educators in Volyn is revealed and the possibilities for creative use of the achievements of preschool education in modern conditions are highlighted.

Key words: the system of public preschool education, care, preschool establishments, Volyn, formation, development, content, forms, methods.